

in 1771 bij de veiling van het kabinet Braamcamp dat diens collectie voor Amsterdam behouden moest blijven. Van dezelfde Ploos is echter ook bekend, zo merk ik op, dat hij de verkoop van Hollandse schilderijen aan het buitenland heeft aangeprezen. In een rede op 7 juni 1769 betoogde deze houthandelaar en kunstmakelaar namelijk dat onze schilderkunst nuttig was voor de vaderlandse economie. De kosten zijn laag, en nog lang na hun ontstaan zijn schilderijen gangbaar als goud, aldus Ploos, die als bewijs aanvoerde dat Rembrandt, Dou, Van Mieris, Potter, Adriaen en Willem van de Velde, Brouwer, Van Ostade, Wouwerman, Berchem, Van der Werff en vele anderen in het buitenland duur betaald werden en veel geld in het vaderlandse laadje brachten.

De catalogus van het Mauritshuis is zeer fraai uitgevoerd. Het boekwerk bevat een goede ingang tot de weinig bekende oudere Amerikaanse literatuur en een nuttig overzicht van exposities van zeventiende-eeuwse Hollandse meesters in Amerikaanse musea tussen 1888-1991. En bovenal: de beschrijvingen van Ben Broos bij de 73 nummers zijn een genoegen om te lezen. Broos is een groot onderzoeker en een grootse explicateur.

D. G. Carasso

H. J. M. Nellen, C. M. Ridderikhoff, ed., *Briefwisseling van Hugo Grotius, XIII, 1642* (Rijks geschiedkundige publication, grote serie CCXIII; 's-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1990, xxvii + 652 blz., f 110,-, ISBN 90 5216 017 1).

De nieuwe bewerkers van de Grotiusbrieven zetten de lijn voort die voor het eerst in deel XII werd gevolgd. Het nu verschenen deel omvat 489 brieven, waarvan er 315 door Grotius werden verzonden en 174 aan hem werden gericht. Maar liefst 300 brieven worden hier voor het eerst gepubliceerd. In de inleiding wordt een goed overzicht gegeven van de inhoud van de correspondentie van het jaar 1642. In zijn diplomatieke nieuwsbrieven, nu voor iedere week als een apart blok gerangschikt, geeft de gezant van Zweden steeds een verslag van zijn contacten met de Franse autoriteiten, gevolgd door nieuws van het Franse hof en de laatste berichten over de oorlogvoering in het Duitse Rijk, Italië, Catalonië en aan de Franse noord- en oostgrenzen. De brieven eindigen met in Parijs opgevangen nieuwsfeiten uit Londen, Zürich, Rome en Constantinopel, soms nog aangevuld met wat losse berichten. Veel brieven spreken over Grotius' wetenschappelijke plannen en activiteiten. Hij werkt onder andere aan zijn bijbelcommentaren, aan een essay over de oorsprong van de Amerikaanse volkeren en aan een *Anthologia graeca*. Er wordt ook veel tijd en aandacht besteed aan de reacties op Grotius' pleidooien voor vrede tussen de christelijke kerken, zijn *Annotata ad consultationem Cassandri* en zijn *Commentatio de Antichristo*.

Het is jammer dat taalgebruik en gekozen formuleringen in inleiding en aantekeningen soms wat 'gemeenzaam' zijn en waar het bijvoorbeeld 'kerktechnische' termen betreft foutief. Een kleine bloemlezing. 'Hij was afkerig van een van staatswege afgedwongen geloofshereniging' (xiii en *passim*). 'Hereniging' of 'eenheid der kerken' klinkt toch beter. 'Zelf was hij geen haar beter' (xix). 'Blondel had de suprematie van de paus bestreden' (65). We spreken toch van 'primaat' ? 'De paus had in een bijeenkomst van het consistorie de ban uitgesproken' (117). Een tautologie, want het consistorie is een bijeenkomst van kardinalen onder voorzitterschap van de paus (*consistere*). 'Deze Franse jurist wilde nog wel eens van geloof verwisselen' (266). 'Ook Sarrau pikte ten behoeve van zijn vriend enige velletjes mee' (421). 'De Amsterdamse pater Leonardus Marius' (503). De priester Marius, Vondels vriend, was geen lid van een kloosteror-

de, dus geen pater. 'Onlangs kreeg Grotius weer een verhandeling in handen' (503). 'Onlangs', aldus Van Dale, betekent 'kort voor het tegenwoordige tijdstip'. 'Hertogdom van Castro' (617 en elders). Ik zou gewoon spreken van 'het hertogdom Castro'.

Soms schieten de aantekeningen precies langs de inhoud van de tekst heen. Slechts een paar voorbeelden. Waar gesproken wordt over Grotius' studie van de Amerikaanse volkeren, verwijst een noot naar een postuum uitgegeven werk van zijn vriend Vossius en niet naar diens *Theologia gentilis*, in 1641 gepubliceerd en ook passages over de ritens van de Indianen bevattend (21). In de biografische noot over Vossius zijn de belangrijke jaren van het Leidse professoraat weggelaten (1622-1631) (175). Van Bartholomeus Nigrinus wordt eerst gezegd: 'Hij stond op het punt zich te bekeren tot de katholieke kerk' (19). Verderop lezen we dat hij zich bekeerd had (285 en 516). Al in augustus 1641 was Nigrinus katholiek geworden, maar in het geheim, om zijn oecumenische activiteiten in Polen niet in gevaar te brengen. Pas in maart 1643 legde hij in het openbaar zijn katholieke geloofsbelijdenis af. Cf. de studie van C. Jerzy in *Collectanea Franciscana*, 1969 en 1970. In een aantekening over Lieuwe van Aitzema wordt wel vermeld dat hij 'een groot verzamelaar van diplomatieke bronnen' was, maar niet dat hij die tegen betaling liet overschrijven en naar Europese politici en diplomaten zond. Grotius' brief aan Aitzema, waarin het nu juist gaat om geheime informatie, vraagt om deze aanvulling (565). Het verwondert mij overigens, dat de rijke Collectie Aitzema in het Haagse Rijksarchief niet meer 'Grotiana' bevat voor deze jaren.

Behalve de hier gegeven kritiek, valt er ook heel veel goeds van dit deel van de Grotiusbriefwisseling te zeggen. Evenals in deel XII is nu de annotatie meer als voorheen toegesneden op de briefteksten. Wel wordt de formulering van een aantekening nogal eens letterlijk herhaald, zonder nadere precisering in het kader van de geannoteerde brief. Er is nu ook ruimte voor korte literaturopgaven in de noten, wat de bruikbaarheid vergroot. De registers zijn goede hulpmiddelen, al vind ik het nog steeds jammer dat daar niet alle bladzijden die een brief van of aan een genoemde persoon bevatten, worden opgegeven. Zo blijft er altijd nog iets te wensen en te verbeteren.

C. S. M. Rademaker ss. cc.

H. Gras, *Op de grens van het bestaan. Armen en armenzorg in Drenthe 1700-1800* (Dissertatie Groningen 1989, Drentse historische reeks IV; Zuidwolde: Stichting het Drentse boek, 1989, 267 blz., ISBN 90 6509 905 0).

Armen en armenzorg in Drenthe in de achttiende eeuw is het onderwerp van deze in 1989 te Groningen verdedigde dissertatie. Het bestudeerde tijdvak ligt tussen de opbouwperiode in de zeventiende eeuw en de tot standkoming van landelijke wetten op het terrein van de armenzorg en een nieuwe kerkelijke organisatiestructuur in de negentiende eeuw. Geografisch bezien ligt het accent in het onderzoek op het zandgebied, waar de meerderheid van de bevolking woonde.

Het boek begint met een schets van Drenthe in de achttiende eeuw, waarin uiteenlopende fysisch-geografische, economische, demografische en bestuurlijke bijzonderheden zijn bijeen gebracht. In het kader van het thema bestaanswijze wordt een beroepsstructuur geconstrueerd, waarbij een percentuele verdeling naar beroepsgroep is beproefd.

Hierop volgt een hoofdstuk over armen en armoede. Na de behandeling van enkele definitieproblemen inzake deze begrippen komt de vraag aan de orde of er ten gevolge van veranderingen in de economische en financiële sfeer veranderingen in de bestaanswijze, c. q. verschuivingen in de beroepsstructuur zijn opgetreden. In dit verband gaat de auteur in kort bestek en voornamelijk op basis van de bestaande literatuur in op de graanprijsontwikkeling, de veepest-